

निर्देशक: बुद्धिप्रसाद घिमिरे

सह-प्राध्यापक

देवकोटाका महाकाव्यमा मिथकीय प्रयोगको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय

महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम नेपाली विभागअन्तर्गत

स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दसौं पत्रको

प्रयोजनका लागि

प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

भानुभक्त आचार्य

परीक्षा रोल नं. १०००१

वर्ष वि.सं. २०६७ सन् २०११

कक्षा रोल नं. २७२०६६

नेपाली विभाग

महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस,

इलाम

२०६९

शोध निर्देशकको मन्तव्य

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाका महाकाव्यमा मिथकीय प्रयोगको अध्ययन शीर्षकको यो शोधपत्र **भानुभक्त आचार्य**ले मेरो निर्देशनमा रही तयार गरी प्रस्तुत गर्नुभएको हो । निरन्तरको प्रयत्न गरी परिश्रमपूर्वक शोधखोज गरी तयार पारिएको यस शोधपत्रप्रति म पूर्ण सन्तुष्ट छु र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग इलाम समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति:- वि.सं. २०६९/९/२०

सन् २०१३।०१।०४

शोधनिर्देशक

.....
(सह-प्रा. बुद्धिप्रसाद घिमिरे)

महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस

नेपाली विभाग

इलाम

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र आदरणीय गुरु सह-प्रा. विभागीय प्रमुख श्री बुद्धिप्रसाद घिमिरेको कुशल निर्देशनमा तयार पारेको हो । विविध व्यस्तताका बीच मलाई आफ्नो समय दिई सजग र सचेत गराई समुचित मार्ग निर्देशन गरिदिनु हुने शोध निर्देशक श्रद्धेय गुरुलाई हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

शोध प्रस्तावलाई विभागीय स्वीकृति प्रदान गरी शोधकार्य गर्ने अवसर प्रदान गर्नु भएकोमा विभागीय प्रमुख सह-प्राध्यापक श्री बुद्धिप्रसाद घिमिरेज्यूलाई म पूनः कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । त्यसैगरी शोधपत्र तयारीका क्रममा सहयोग र प्रेरणा दिनुहुने महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस नेपाली विभागका सबै गुरुहरुप्रति पनि श्रद्धा व्यक्त गर्दछु

मलाई सानै उमेरदेखि आजसम्म पढ्नका लागि प्रेरणा प्रदान गर्नुभई उचित वातावरण र पूर्ण रुपमा आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराई दिनुहुने श्रद्धेय दाजु बुद्धिसागर आचार्यलाई पनि कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यसरी नै कम्प्युटर टङ्कण गर्न सहयोग गर्नुहुने मिलेनियम आइटी कलेज इलामका डबलसिंह बलम्पाकी मगरलाई पनि धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

अन्त्यमा यस शोधपत्रको समुचित मूल्याङ्कनको लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग, इलाम समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

शैक्षिक सत्र:- २०६६।०६७

मिति:- वि.सं. २०६९/९/२०

सन् २०१३।०१।०४

.....
भानुभक्त आचार्य

रोल नं.१०००१

महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस,

नेपाली विभाग, इलाम

शोधसार

शोधपत्रको शीर्षक : “देवकोटा महाकाव्यमा मिथकीय प्रयोगको अध्ययन”

शोधपत्रको प्रयोजन : त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय नेपाली विभाग महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्षको नेपाली विषयको लागि प्रस्तुत ।

शोधनिर्देशक : सह-प्राध्यापक बुद्धिप्रसाद घिमिरे नेपाली विभाग, इलाम ।

शोधार्थी : भानुभक्त आचार्य

शैक्षिक सत्र: २०६६/०६८

प्रस्तुत मिति : २०६९/०९/२०

“देवकोटाका महाकाव्यमा मिथकीय प्रयोगको अध्ययन” मूल शीर्षक रहेको छ । शीर्षकको शोधपत्रलाई निम्नलिखित छ परिच्छेदभित्रको मूल शीर्षकमा विभाजन गरी आवश्यक विभिन्न उपशीर्षकहरूमा राखेर देवकोटाका महाकाव्यमा प्रयोग भएको मिथकको अध्ययन गरिएको छ ।

पहिलो परिच्छेद : शोधपत्रको परिचय ।

दोस्रो परिच्छेद : महाकव्यको सैद्धान्तिक परम्परा ।

तेस्रो परिच्छेद : मिथकका विशेषताहरू ।

चौथो परिच्छेद : देवकोटाका महाकाव्यहरूको मिथकीय विश्लेषण ।

पाँचौँ परिच्छेद : साहित्यमा मिथकको महत्व

छैटौँ परिच्छेद: उपसंहार एवम् निष्कर्ष

प्रस्तुत शोधपत्रको पहिलो परिच्छेदमा “शोधपत्रको परिचय” मूल शीर्षक रहेको छ । शोधपत्रको शीर्षक, शोधको प्रयोजन, शोधसमस्या, शोधकार्यको उद्देश्य, पूर्वकार्यको सीमाङ्कन, सामग्री सङ्कलन तथा अध्ययन विधि र शोधपत्रको रूपरेखा जस्ता शीर्षक दिएर यो परिच्छेद तयार पारिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्रको दोस्रो परिच्छेदमा महाकाव्यको सैद्धान्तिक परम्परा मूल शीर्षक रहेको छ । यस परिच्छेदमा सबै भन्दा पहिले महाकाव्यको सैद्धान्तिक स्वरूप प्रस्तुत गरिएको छ । यस अन्तर्गत महाकाव्यको पूर्वीय चिन्तन परम्परा र पाश्चात्य चिन्तन परम्परा देखाइएको छ । त्यसैगरी यस परिच्छेदमा नेपाली महाकाव्यको विकास क्रम र चरण विभाजन प्रस्तुत गरिएको छ । त्यसपछि महाकवि देवकोटाको संक्षिप्त परिचय दिइएर उनको महाकाव्य यात्रा र चरण विभाजन प्रस्तुत गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्रको तेस्रो परिच्छेदमा 'मिथकका विशेषताहरु' मूल शीर्षक राखिएको छ । यस परिच्छेदमा सबै भन्दा पहिले मिथकको परिचय दिइएको छ । त्यसपछि मिथकका विशेषताहरु प्रस्तुत गर्नुका साथै मिथकको वर्गिकरणलाई प्रस्तुत गरिएको छ । यस परिच्छेदको अन्त्यमा अन्य महाकाव्यका तुलनामा देवकोटाका महाकाव्यमा प्रयोग भएको मिथकलाई विश्लेषण गरिएको छ । प्रस्तुत शोधपत्रको चौथो परिच्छेदमा 'देवकोटाका महाकाव्यहरुको मिथकीय विश्लेषण' मूल शीर्षक रहेको छ । यस परिच्छेदमा महाकवि देवकोटाका शाकुन्तल, सुलोचना, प्रमिथस, वनकुसुम, महाराणा प्रताप र पृथ्वीराज चौहान महाकाव्यमा प्रयुक्त मिथकलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्रको पाँचौँ परिच्छेदमा 'साहित्यमा मिथकको महत्त्व' मूल शीर्षक राखिएको छ । यस अन्तर्गत गजल, फुटकर कविता, खण्डकाव्य, महाकाव्य, लोकसाहित्य, अनुश्रुतिगत साहित्य, कथा र उपन्यास जस्ता विधामा मिथकको महत्त्व झल्काइएको छ ।

अन्तिम तथा छैटौँ परिच्छेदमा अधिल्ला परिच्छेदहरुमा गरिएको अध्ययन र वर्णन गरिएको कुराहरुको सारांश प्रस्तुत गरिएको छ । साथै शोधपत्रको समष्टि निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ ।

अन्त्यमा भावी शोधकर्ताहरुका लागि शोध शीर्षक प्रस्तुत गरिनुका साथै शोधपत्र तयार गर्दा प्रयोग गरिएका प्रमुख सन्दर्भ सामग्रीहरुको सूची र परिशिष्ट समावेश गरिएको छ ।

सन्दर्भग्रन्थसूची

१. अलेक्जेन्डर, ए साइक्लोपिडिया विब्लिकल लिटरेचर, १८८१, पृ. ६७५ ।
२. आचार्य, कृष्णप्रसाद: आधुनिक नेपाली महाकाव्य र खण्डकाव्य ,क्षितिज प्रकाशन त्रि.वि. कीर्तिपुर पृ. २३७—२३८ ।
३. आचार्य, भागवत : कविता>सिद्धान्त र नेपाली कविता एवम् निबन्ध, नवीन प्रकाशन भोटाहिटी काठमाडौं पृ ५८।
४. गडतौला, नारायणप्रसाद: नेपाली महाकाव्यको मिथकीय अध्ययन, अप्रकाशित शोधप्रबन्ध ।
५. दण्डी, काव्यादर्श, दोस्रो संस्करण, वाराणसी: चौखम्बा विद्याभवन, २०४८ ।
६. डा.जोशी, कुमारबहदुर, महाकवि देवकोटा र उनका महाकाव्य, दोस्रो संस्करण, वि.सं. २०४५ ।
७. त्रिपाठी, वासुदेव: नेपाली कविताको सिंहावलोकन, काठमाडौं, साभा प्रकाशन , २०२७ पृ. १३८ ।
८. देवकोटा, लक्ष्मीप्रसाद: शाकुन्तल महाकाव्य ने.भा. प्र . स., २००२ ।
९. देवकोटा, लक्ष्मीप्रसाद, सुलोचना महाकाव्य, प्रकाशन २००३ ।
१०. देवकोटा, लक्ष्मीप्रसाद, वनकुसुम, साभा प्रकाशन, वि.सं. २०२५ ।
११. देवकोटा, लक्ष्मीप्रसाद, प्रमिथस महाकाव्य, प्रकाशन २०२८ ।
१२. देवकोटा लक्ष्मीप्रसाद, पृथ्वीराज चौहान, वि.सं. २०४९, साभा प्रकाशन ।
१३. नागेन्द्र र महेन्द्र, चतुर्वेदी (अनुवादक) अरस्तुका काव्यशास्त्र, नयाँ दिल्ली: हिन्दी अनुसन्धान परिषद्, १९८१ ई. ।
१४. बराल, कृष्णहरि, वस्तुपरक समालोचना, काठमाडौं : स्टुडेण्टस् वक्स पब्लिसर्स एण्ड डिस्ट्रिब्युटर्स, २०६१ ।
१५. बराल, कृष्णहरि, वस्तुपरक समालोचना, काठमाडौं : स्टुडेण्टस् वक्स पब्लिसर्स एण्ड डिस्ट्रिब्युटर्स, २०६१, पृ. १६७ ।
१६. मिश्र, हिन्दी बृहत् शब्दकोश, २००७,पृ. ८१ ।
१७. मोहन हिमांशु थापा, साहित्य परिचय, तेस्रो संस्करण, काठमाडौं : साभा प्रकाशन, २०४२ ।
१८. रिसाल, राममणि: नेपाली काव्य र कवि, ललितपुर, साभा प्रकाशन, २०३१ पृ ११० ।
१९. रुद्रट, काव्यालङ्कार दोस्रो संस्करण, वाराणसी :चौखम्बा प्रकाशन, २०३२ ।
२०. विश्वनाथ, साहित्य दर्पण, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन, ई. १९६३ ।

विषय सूची

परिच्छेद एक

देवकोटाका महाकाव्यमा मिथकीय प्रयोगको अध्ययन

१.१	शोध शीर्षक	१
१.२.	शोधको प्रयोजन	१
१.३	समस्याकथन	१
१.४.	शोधकार्यको उद्देश्य	१
१.५.	पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.६.	शोधको औचित्य तथा महत्व	३
१.७.	प्राक्कल्पना	३
१.८.	शोधकार्यको सीमाङ्कन	४
१.९.	सामग्री सङ्कलन तथा अध्ययन विधि	४
१.१०.	शोधपत्रको रूपरेखा	४
१.११	समयावधि	५

दोस्रो परिच्छेद

महाकाव्यको सैद्धान्तिक परम्परा

२.१.	महाकाव्यको सैद्धान्तिक स्वरूप	६
२.१.१	पृष्ठभूमि	६
२.२.	नेपाली महाकाव्यको विकासक्रम	१६
२.२.१.	पृष्ठभूमि	१६
२.२.२.	नेपाली महाकाव्यविकासका चरण विभाजन	१७
२.३.	महाकवि देवकोटाको संक्षिप्त परिचय	२५
२.४.	महाकवि देवकोटाको महाकाव्य यात्रा र चरण विभाजन	२६
२.५.	निष्कर्ष	२८

तेस्रो परिच्छेद

मिथकका विशेषता

३.१	मिथकको परिचय	२९
३.२.	मिथकका विशेषताहरू	३२
३.३.	मिथकको वर्गीकरण	३४
३.४.	अन्य महाकाव्यको तुलनामा देवकोटाका महाकाव्यकामा मिथक	४२
३.५.	निष्कर्ष	४५

चौथो परिच्छेद

देवकोटाका महाकाव्यहरूको मिथकीय विश्लेषण

४.१.	विषयप्रवेश	४८
४.२.	शाकुन्तल महाकाव्यमा प्रयुक्त मिथक	५२
४.३.	सुलोचना महाकाव्यमा प्रयुक्त मिथक	६१
४.४.	प्रमिथस महाकाव्यमा प्रयुक्त मिथक	६५
४.५.	वनकुसुम महाकाव्यमा प्रयुक्त मिथक	७२
४.६.	महाराणा प्रताप महाकाव्यमा प्रयुक्त मिथक	७७
४.७.	पृथ्वीराज चौहान महाकाव्यमा प्रयुक्त मिथक	८०
४.८.	निष्कर्ष	८३

पाचौं परिच्छेद
साहित्यमा मिथकको महत्व

५.१. पृष्ठभूमि	८६
५.२. गजलमा मिथकको महत्व	८७
५.३. फुटकर कवितामा मिथकको महत्व	८८
५.४. खण्डकाव्यमा मिथकको महत्व	८८
५.५. महाकाव्यमा मिथकको महत्व	८९
५.६. कथामा मिथकको महत्व	९०
५.७. उपन्यासमा मिथकको महत्व	९१
५.८. लोकसाहित्यमा मिथकको महत्व	९२
५.९. अनुश्रुतिगत साहित्यमा मिथकको महत्व	९४
५.१०. निष्कर्ष	९४

छैटौं परिच्छेद

उपसंहार एवम् निष्कर्ष

६.१. पृष्ठभूमि	९५
६.२. नेपाली महाकाव्यमा मिथकको योगदान	९८
६.३. साहित्यमा मिथकको महत्व	१०४
६.४. समष्टि निष्कर्ष	१०४
६.५. सम्भाव्य शोध शीर्षक	१०६

सङ्क्षेपीकरण

सङ्क्षिप्त रूप	पूर्ण रूप
वि.सं.	विक्रम सम्मत
डा.	डाक्टर
पृ.	पृष्ट
क्र.स.	क्रम संख्या
प.	पण्डित
ई.स.	इशवी सन्
इ.पू.	इसा पूर्व

परिशिष्ट क

प्रथम राष्ट्रिय कविगोष्ठी, करफोक, २००९

परिशिष्ट ख

परिशिष्ट ग

परिशिष्ट घ

परिशिष्ट ङ

परिशिष्ट

प्रथम राष्ट्रिय कविगोष्ठी, करफोक, २००९

